

Középiskolások továbbtanulási motivációi és jövőorientációi

Bevezetés

Az itt bemutatásra kerülő kutatás idején a középiskolában tanuló érettségire készülő diákok jövőjüket meghatározó időszak előtt álltak. A 2009/2010. tanév tavaszi félévének kezdete fontos és nehéz döntések sorozatát hozta el számukra. A kutatás kezdetén¹ alapvető célunk volt, hogy ismereteket szerezzünk arról, hogyan, miképpen döntenek a felsőoktatási jelentkezés kapcsán a fiatalok? Milyen szempontokat mérlegelnek döntéseik során? Milyen információk jutnak el hozzájuk, hogyan lehet ezt a korosztályt hatékonyan elérni? E kérdésekre kerestük a válaszokat középiskolákban végzett kérdőíves adatfelvételek és fókuszcsoportos interjúk során. Az adatgyűjtési módszerek hasznosan kiegészítették egymást. A komplexebb képalkotás céljából a kérdőíves adatfelvétel eredményeinek elemzését és a fókuszcsoportos interjúk alatt szerzett információkat párhuzamosan mutatjuk be e tanulmányban, melyben a továbbtanulási motivációkat és a jövőorientációkat elemezzük.

Kutatás menete és módszerei: Az adatfelvétel 2009. november 26-a és december 11-e között zajlott.² A kutatás során kérdőíves adatfelvétellel 11 középiskolában³ történt. A minta elemszáma: 466 fő (191 fiú, 275 lány). Fókuszcsoportos interjú készült diákokkal Budapesten (2 intézmény), Oroszlányban, Tatabányán és Pilisvörösváron. (Öt, érettségi előtt álló osztály.) Ugyanezen 5 helyszínen fókuszcsoportos interjúk készültek pedagógusokkal (a végzős osztályok osztályfőnökei és a pályaorientációért felelős kolléga részvételével). A kutatás adatfel-

vételi fázisának negyedik részében, a pedagógus fókuszok után, rövid kérdőíves adatfelvétel történt a tanárokkal is.

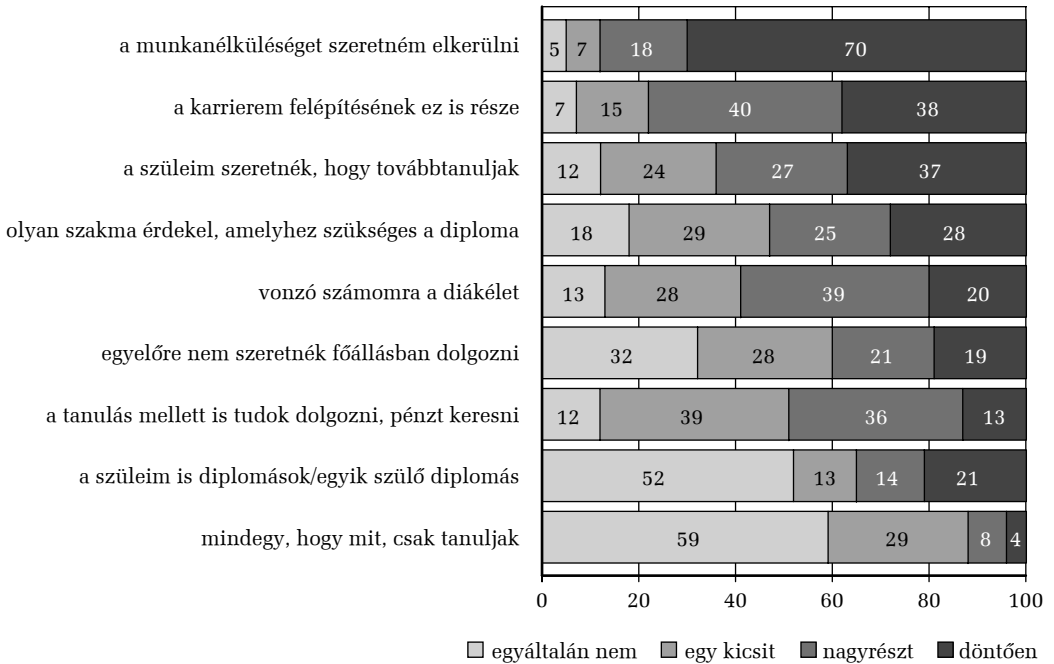
A kutatásban vizsgált témakörök

Továbbtanulás

Az érettségi előtt állók szinte mindegyike szeretne felsőoktatási intézménybe jelentkezni, ez mind a kérdőívből, mind a fókuszcsoportos beszélgetésből látványosan kirajzolódik. A diákok 86%-a szeretne továbbtanulni, 10%-a még nem döntötte el, 4% nem szeretne. Azon kis csoport, akik a kérdőívben nemleges választ adtak a továbbtanulási szándékot felmérő kérdésre, általában saját bizonytalanságukat, anyagi fedezet hiányát, vagy munkavállalás tervét jelölték meg okként. Egy-két fő tervezi, hogy önálló vállalkozásba kezd, OKJ-s képzésre jelnetkezik majd. Habár a szándék szinte minden diákban megvan tanulmányai folytatására, konkrét intézményt és képzést még nem választottak, pedig az adatfelvételkor szűk két hónap állt rendelkezésükre ennek eldöntéséhez. (1. ábra)

A diákok továbbtanulási terveinek motívumai közül legerősebb a munkanélküliség elkerülése. Ugyanakkor pedig megjelenik a karrier felépítésének célja is, mely komoly tudatosság is feltételez. Korábbi kutatásaink alapján feltételeztük, hogy az Y generáció körében ez a fajta „tudatos fogyasztói szerep“ fel fog erősödni, ezen adatok megerősítik ezt. (Vö. Somlai-Bognár-Tóth-Kabai 2007) A válaszok megoszlásából jól látszik, hogy a „mindegy hogy

1. ábra. Kérjük, osztályozd 1-től 4-ig, mennyire befolyásolnak Téged az alábbi állítások abban, hogy továbbtanulj! (az összes érdemben válaszadó százalékos megoszlása)

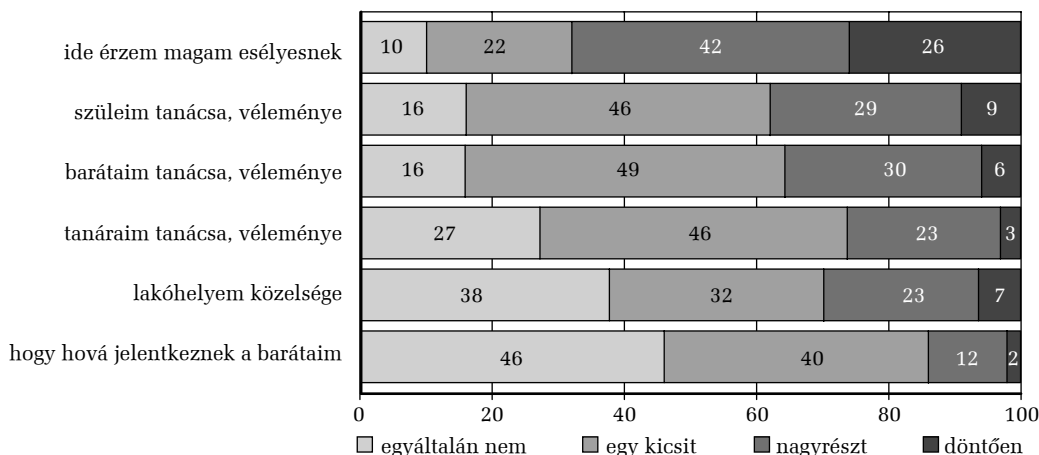
mit, csak tanuljak“ értékorientáció már a múlté. Meg kell jegyezzük azonban azt is, hogy a „tudatosság“-nak a fiatalok életvilágában való hirtelen felértékelődése, feltételezhetően inkább a szülői vélekedések tükröződése, illetve a generáció immunválasza a társadalmi válság jelenségeire. (Ld. még Kopp-Skrabski 2008)

Azt találtuk, hogy a kutatásban résztvevőket az kevésbé befolyásolja, hogy szüleik milyen végzettséggel rendelkeznek, ugyanakor pedig a szülők, mint a továbbtanulást meghatározó kontrolltényezők szerepe erősnek mondható. A diákok nagy információtömeg feldolgozására kényszerülnek ebben az időszakban, a sok tanácsot, véleményt nehéz feladat megfelelően mérlegelni. Kíváncsiak voltunk rá, kinek a véleménye játszik szerepet a felsőoktatási felvételi jelentkezési lap kitöltésekor, arra kértük a kérdőívet kitöltő diákokat, hogy osztályozzák 1-4-ig mennyire befolyásolják őket a felsorolt állítások abban, hogy melyik intézményt választják.

A diákok többsége döntően saját magában keres először megerősítést, amikor a döntését meghozza, felméri képességeit, ehhez mérten próbál meg választani. Miként a következő ábrán láthatjuk, egyaránt fontos számukra szüleik véleménye és a barátok tanácsa is. (2. ábra)

A diákok 61%-a elsősorban a piacképes diploma megszerzésének esélyét mérlegeli, amikor felsőoktatási intézményt választ. A piacképes diploma fontosságát a szempontok sorrendjében szorosan követik a hallgatói juttatások (41% nagyon figyelembe veszi) mint fontos materiális eszközei az önálló hallgatói életnek. Nagyon figyelembe veszik még a felvételi jelentkezési lap kitöltésekor a diákélet sokszínűségét és az elérhető szabadidős programokat (40%), illetve a felsőoktatási intézmény által biztosított nyelvtanulási lehetőségeket (39%). A hallgatók szinte egyáltalán nem veszik figyelembe a minősített oktatók számát, az intézményi hallgatói létszám nagyságát és az intézmény honlapján találhatóakat.

2. ábra. Abban, hogy melyik intézményt választod majd, mennyire játszanak szerepet az alábbiak? (az összes érdemben válaszadó százalékos megoszlása)

A felsőoktatásba való jelentkezések motivációs tekintetében az egyes tényezők átlagértékei által kialakult presztízsrangsorban jelentős különbséget konstatálhattunk a diákok és a tanárok vélekedései között. Miközben a fiatalok rangsorában legelső helyen a „piacképes diploma” szerepel (4 fokú skálán 3,46 átlag értékkel), ezt követi a „hallgatói juttatások” (3,21), a „diákélet és szabadidőeltöltés” (3,2), majd a „nyelvtanulási lehetőségek” (3,15) és „az intézmény tudományos színvonala, kutatási nívója” (3,09), addig a pedagógusoknál „a diák orientációjának megfelelő szak híre” áll az első helyen (3,92), ezt követi „az intézmény tudományos színvonala” (3,75), a „piacképes diploma” (3,58), a „felsőoktatási rangsorokban való helyezés” (3,25) és a „könyvtár felszereltsége, nagysága” (3,18).

A két adatsort összevetve azt kell kiemelnünk, hogy a fiataloknál első helyen álló tényező, a „piacképes diploma” a tanári rangsorban harmadik helyen áll, a fiatalok listáján másodikként szereplő „hallgatói juttatások” tényezőként a tanároknál csak a tizenharmadik, és a fiataloknál harmadik „diákélet, szabadidőeltöltés” a pedagógusok rangsorában a tizenkilencedik helyen szerepel. A tanárok listáján második he-

lyen szereplő tudományos színvonal a diákok rangsorában az ötödik helyen áll. A tanárok rangsorának első helyezettje, a „diák orientációjának megfelelő szak híre” a fiataloknál csak hatodik szempont. (Ld. 1. sz. melléklet)

A fiatalok családjának a továbbtanulást befolyásoló érték- és normavilága, a kulturális és a társadalmi tőke-forrásokhoz való hozzáférés, illetve azok mobilizálása a fiatal felnőtt életszakasz, tehát a felsőoktatási életpálya tervezésében komoly befolyásoló tényező lehet, ezért mindennek viszonyrendszerét (pl. a szülői iskolai életútja) is vizsgáltuk. Az édesapák jobbára szakközépiskolát, szakmunkásképzőt végeztek, az anyukák magasabb arányban rendelkeznek főiskolai diplomával, gimnáziumi érettségivel, de köztük is számottevő a szakközépiskolát végzők száma.

Meg kell jegyezzük azt, hogy a fiatalok döntéseinek meghozatala elsődlegesen az ifjú döntés mezejébe tartozó dologként jelenik meg, ugyanakkor pedig a szülők (és a család jelen életciklusa alatt megtapasztalt, a konvertálható kulturális és presztízis tőke létből/nemlétből való tapasztalatok és konklúziók) az alternatív útvonal tervezésekor komoly befolyásoló szereplőként jelennek meg.

A pedagógusokkal készített interjúk során többször is említésre került, hogy a diákok nincsenek tudatában annak, hogy milyen kvalitásokkal kell rendelkezniük bizonyos képzésekhez. A pedagógusok úgy látják, hogy a „divatos” képzések kerülnek előtérbe a választáskor. Elmondásuk alapján a felvételi eljárás technikai hátteréről a diákok jól informáltak. Egyes középiskolák külön felelőst neveznek ki a tantestületből, aki a jelentkezési űrlap szakszerű kitöltésében nyújt segítséget. A pedagógusok igyekeznek minden segítséget megadni a diákoknak, de – ahogy az interjúkban elmondták – „a döntés felelősségét nem vállalhatják át helyettük, és nem is szeretnék”. A jelentkezés, a döntés tartalmi aspektusaival kapcsolatban más a helyzet.

A tanárok a mai felsőoktatás gyakori változásait nehezen tudják követni. Volt tanítványaik, saját gyermekeik segítségével tájékozódnak az aktuális helyzetről. Nyomon követik az évenként megjelenésre kerülő felsőoktatási felvételi rangsort, véleményük szerint a „nagy múltú” tudományegyetemek azok, akik évről évre a rangsor elején végeznek stabil, megbízható, magas színvonalú oktatást nyújtva a hallgatóknak. A kisebb intézmények speciális jellegükkel (csak az adott képzőhelyre jellemző specialitás) vehetik fel a versenyt: gyakorlatorientált képzés, szendvicsképzés, külföldi ösztöndíjak, gyakorlonoki program – ami segíti a későbbi munkavállalást és referenciaként is szolgálhat egy állásra való jelentkezéskor.

A pedagógusok megemlézték, hogy véleményük szerint a szülők erőn felül is vállalják gyermekeik továbbtanulásra vonatkozó terveinek megvalósítását és az azzal járó anyagi terheket; a költségtérítéssel képzés finanszírozását is vállalják annak érdekében, hogy gyermekeik a megfelelő képzésben vegyenek részt. Itt azonban bizonytalanságot tapasztalnak a szülők között is, mely abban a dilemmában nyilvánul meg, hogy a magas presztízsű, a jó keresettel kecsegtető, a biztosnak tűnő munkahelyet ígérő és a gyermekük képességeinek-vágyainak megfelelő intézményt és képzést válasszanak-e, amikor csak az tudható biztosan, hogy a fiatal

élete próbálkozásokból, bukásokból és újrakezdésekből fog állni, a választások kockázatokkal terhelték és legfontosabb a megküzdési képesség. A továbbtanulás küszöbén álló fiatalokat orientáló-segítő-támogató felnőtteket (tanárokat és szülőket egyaránt) komoly információhiány jellemzi a felsőoktatás világa (az egyes intézmények belső világa, a szakok tartalma és kimenete) tekintetében.

A továbbtanulással kapcsolatos kérdéseket, híreket a pedagógusok leginkább az osztályfőnöki órán beszélnek meg a diákokkal. A szülőkkel az egyetlen kapcsolattartási lehetőség ebben az esetben is a szülői értekezlet. Sajnálattal beszéltek arról, hogy a szülők a nagy munkaterhek mellett a félévenkénti egy-két alkalommal megtartott szülőértekezleten sem tudnak mindig megjelenni, így a folyamatos kommunikáció (az elvárható együttműködés és együttgondolkodás) nem működik, melynek az az eredménye, hogy a fiatalok egy része a döntés előtti információgyűjtésben és a döntés meghozatalában egyedül marad.

Szinte minden fókuszcsoporthoz felmerült az igény a pedagógusok körében, hogy kapjanak releváns tájékoztatást a szakokra, intézményekre, intézmények belső világára, képzések tartalmára vonatkozóan. Frusztrációt okoz tanári körökben, hogy bár egyre több időt töltenek a diákokkal, és a segítő szándék is megvan, még sincs tényleges felkészültségük a felsőoktatást illetően, ezért a szakszerű orientáció csupán erőtlen próbálkozás részükről. A tanárok ugyanakkor úgy vélik: a felsőoktatás szakjairól olykor téves kép él a társadalomban, a szülőknél és a diákokban is – főként a kommunikációs csatornában keringő pontatlan és hiányos információk miatt –, ezért az orientáció helytelenül működik.

Jövő- és életkarrier tervek

A fiatalok világának mélyebb megértéséhez nélkülözhetetlen az életkarrier-tervezésük vizsgálata. Amikor a főbb életesemények bekövet-

kezését elemeztük, azt konstatálhattuk, hogy a fiatalok részben korábban válnak felnőtté, más szempontból pedig később (és vannak, akik soha nem szeretnének felnőtté válni).

A posztadoleszcencia korunk egyik meghatározó jelensége, mely a kitolódó serdülőkor, s ezzel együtt a kései felnőtté válás időszakának megváltozását takarja (Furlong-Azzopardi-Stalder 2003, Kenniston 2006, Du Bois-Reymond 2006, Kabai 2006, Somlai-Bognár-Tóth-Kabai 2007). A felsőoktatás világát jelentősen meghatározó jelenség kettős ok miatt is fontos kutatásunk szempontjából: egyrészt mert a posztadoleszcens fiatalok tovább maradnak a felsőoktatási életszakaszban (és emiatt újabb és újabb képzésekben lesznek a felsőoktatási szupermarket fogyasztói), másrészt pedig ezen fiatalok számossága arra is kényszeríti a felsőoktatási intézményeket, hogy kínálatukban megjelenítsék ezt a „parkolópálya” lehetőséget is. Ezt a kortünetet is vizsgáltuk a kérdőív azon kérdésével, melyben arra kértük a válaszadókat, hogy a felsorolt életesemények mellett határozzák meg, mikor következett be első alkalommal, vagy mikorra tervezik az adott esemény bekövetkezését életük során.

Az önálló szórakozás 14 éves kortól jellemzi a válaszadókat, az önálló jövés-menés szintén 14 éves korban már bekövetkezik náluk. Az első szexuális kapcsolat 17 éves kor körüli megjelenése jellemző, ez az önálló szórakozással párhuzamosan történik. Állandó partnerrel együtt élni 20 éves kortól szeretnének. Terveik szerint 22-25 éves kor között szereznek majd felsőfokú végzettséget. Az otthonról való elköltözést 25 éves korukra tervezik. Átlagévekben kifejezve 26 éves korra tervezik az első gyermek vállalását. A házasodást is ebben az időben képzelik el. Második gyermeket 18%-uk már nem vállalna. Aki tervezi, átlagévekben kifejezve 30 éves kora környékére tervezi a második gyermek vállalását. A megkérdezettek 4%-a soha nem akar gyereket vállalni. Nem teljes időben munkát végzezni 14-16 éves korukban már elkezdene, a teljes idejű munkavállalást 25 éves korukban szeretnék.

A kutatás előkészítése során a Rokeach (1968) és Inglehart (1977) értékelméletén álló, a hazai ifjúságkutatásban standard kérdéssor⁴ alapján alakítottuk ki kérdéscsoportunkat, mely segítségével átlagszámítással alakítottuk ki a diákok értékpreferencia-sorrendjét. A vélekedésekből jól kirajzolódik egy leginkább „új materialista értékvilágnak” nevezhető kép, melyben a fiatalok egy részénél a különféle fogyasztói javak (és ezen belül leginkább az IKT technológiák) birtoklása mind a tradicionális értékeket (pl. vallásos hit, morális szigor, felelősség, hűség), mind pedig a posztmateriális (pl. kreativitás, szabadság, egységben élni a természettel) értékeket háttérbe szorítja. Ezt a jelenséget korábban ismertette Pusztai Gabriella, középiskolások körében végzett kutatási eredményei kapcsán (Pusztai 2009).

A válaszadók kétharmada optimista a saját jövőjével kapcsolatban, míg a társadalom jövőjével kapcsolatban pesszimista a válaszadók valamivel több, mint fele. Ugyanakkor interjúalanyaink arról is beszámoltak, hogy bizonytalanok a jövőjükkel kapcsolatban. Az interjúk során gyakran merült fel a külföldre költözés lehetősége, illetve az időszakos munkavállalás külföldön.

Összegzés

Kvantitatív és kvalitatív módszerek alkalmazásával folytatott kutatásunk eredményei alapján a következő összegző megjegyzések tehetőek:

A bolognai folyamat hatására a közép- és felsőoktatás között fennálló viszony nagyon bonyolulttá vált. A kommunikációs csatorna, amely a középiskolák polgárait és a felsőoktatást köti össze, bedugult. Néhol túl sok információ kering benne, máskor túl kevés. Szubjektív vélemények (örömhírek és rémhírek) formálják a véleményeket. A hivatalos csatornák helyett a pályaválasztók többnyire idősebb testvérektől, barátoktól, ismerősök ismerőseitől tájékozódnak.

Az intézmények nagyon kevés, a középiskolások számára érthető információt tesznek ki a honlapjaikra, ezért a fiatalok a honlapokat ebből a szempontból használhatatlannak ítélik. A felsőoktatási intézményeknek lényegesen alacsonyabb küszöbű információkat kell adniuk a diákoknak.

A motivációk rendszere nagyon bonyolult mintázatot mutat. Számít a biztosnak vélt munkaerő-piaci kilátás, és az ifjúsági életszakasz kitolásának a lehetősége. Fontos a diákok körében a biztos bejutás, ezért jellemző egy költségtérítési alapszak megjelölése is, amely a bekerülés „sikerét” biztosan garantálhatja. Ezt a választást általában a szülő anyagi lehetőségei és elvárásai határozzák meg.

A felsőoktatás ma már nemcsak a tudás átadásának helye, hanem a megfogalmazódó új kívánalmak szerint a szakemberré nevelés, a „pályára állítás” (és életpályakövetés) tere is, ennek következménye, hogy a diákokkal való személyes foglalkozás (mint igénybe vehető lehetőség) igényén túl, a szakmai és kollegiális követés és segítségnyújtás igénye is megjelenik már a jelentkezés időszakában. (Ez a támogató feladat komolyan megjelenik az intézmények előtt kihívásként, ám nemcsak az oktatói mentorálás, hanem a felsőbbévesek által történő tutorálás rendszerében is, mely belső rendszerek megléte – mint látjuk – befolyásolhatja az intézményválasztást.) Mindez úgy jelenik meg a továbbtanulást tervező fiatalok körében, hogy a felsőoktatásba való átmenet és a diplomaszere-

zés útja: *a munkanélküliség fenyegetettségének képe mellett (és azt elkerülendő), a jelentkezés idején vélt piacképes végzettség megszerzésének lehetősége, és a felsőoktatási ciklus alatt a diákéletmód legteljesebb megélése* (ösztöndíj, egyéb támogatások, aktív szabadidőeltöltés), illetve a mobilitás nyelvtudással való megalapozása, valamint az, hogy az intézményhez tartozás milyen társadalmi (presztízs és kapcsolati) tőkeforrást tartalmazhat a végzés utánra, az álláskeresésre és a későbbi életpályára vonatkozóan.

Eredményeink alapján azt mondhatjuk, hogy a középiskolák polgárai által tudott (a bennük kialakuló kép elemeit alkotó), a felsőoktatási intézményekről szóló információk legnagyobb része a felsőoktatás belső világából származik, azaz olyan adatközlőktől, akik az intézmények falain belül vannak/voltak, tehát az ő általuk nyújtott szubjektív információmorzsák által kialakuló kép versus a média által felépített kép viszonyrendszerében dől el a jelentkezés végső sorrendje, úgy, hogy az előbbi a meghatározóbb momentum.

A sorrend kialakításának útja: első helyen azt a szakot jelölik meg, amit leginkább szeretnének (az álomszak, függetlenül a bekerülési esélytől), a sorban következők a realitás mutatta szakok (melyet akár kevésbé szeretne a jelentkező, de ezek esetében több eséllyel bír) és végezetül leginkább egy olyan szak szerepel, amire „vakon” is jelentkezhet és nem éri meglepetés, ha nem sikerül az érettségi (pl. felsőfokú szakképzés).

1. melléklet:

Abban, hogy melyik intézményt választod majd,
mennyire játszanak szerepet az alábbiak?

Az intézményválasztás szempontjai

Diák kérdőív: *Milyen szempontokat veszel figyelembe, amikor felsőoktatási intézményt választasz?*

Tanári kérdőív: *Milyen szempontokat vesz figyelembe, amikor felsőoktatási intézményt ajánl egy diákjának?*

Diákok (4 fokú skálán, átlagértékek)		Tanárok (4 fokú skálán, átlagértékek)	
Piacképes diploma	3,46	<i>A diák orientációjának megfelelő szak híre</i>	3,92
Hallgatói juttatások (ösztöndíjak, támogatások)	3,21	Az intézmény tudományos színvonala, kutatási nívója	3,75
Diákélet, szabadidőeltöltés	3,20	Piacképes diploma	3,58
Nyelvtanulási lehetőségek	3,15	Felsőoktatási rangsorokban való szereplés és helyezés	3,25
Az intézmény tudományos színvonala, kutatási nívója	3,09	Könyvtár felszereltsége, nagysága, könyvek száma	3,18
<i>A diák orientációjának megfelelő szak híre</i>	<i>3,02</i>	Nyelvtanulási lehetőségek	3,00
Hallgatói közélet	3,01	Hallgatói közélet	2,83
Épített környezet (épületek, tantermek) igényessége	2,89	Épített környezet (épületek, tantermek) igényessége	2,83
Felsőoktatási rangsorokban való szereplés és helyezés	2,88	Az intézmény szakjainak száma, választéka	2,83
Közlekedés, az intézmény elérhetősége	2,85	Az intézmény külföldi kapcsolatai (csere és vendégtanulmányi lehetőség)	2,83
Ifjúsági közösségi terek (pl. egyetemi klub)	2,77	Az intézmény hagyományai	2,83
Az intézmény szakjainak száma, választéka	2,76	Intézmény honlapjának tartalma	2,83
Az intézmény külföldi kapcsolatai (csere és vendégtanulmányi lehetőség)	2,71	Hallgatói juttatások (ösztöndíjak, támogatások)	2,75
Az intézmény szervez-e nyílt napot	2,58	Intézmény pozitív vagy negatív sajtómegjelenései	2,75
Intézmény pozitív vagy negatív sajtómegjelenései	2,57	Hallgatói létszám (sok diákja van az intézménynek)	2,75
Az intézmény arculata (dizájn, plakátok, hirdetések)	2,47	Az intézmény szervez-e nyílt napot	2,74
Az intézmény hagyományai	2,47	Közlekedés, az intézmény elérhetősége	2,70
Könyvtár felszereltsége, nagysága, könyvek száma	2,46	Számítástechnikai felszereltség, számítógépek száma	2,67
Számítástechnikai felszereltség, számítógépek száma	2,43	Diákélet, szabadidőeltöltés	2,58
Hallgatói létszám (sok diákja van az intézménynek)	2,41	Ifjúsági közösségi terek (pl. egyetemi klub)	2,56
Minősített oktatók száma (Phd, akadémiai doktor, habilitált oktatók száma)	2,22	Minősített oktatók száma (Phd, akadémiai doktor, habilitált oktatók száma)	2,27
Intézmény honlapjának tartalma	2,17	Az intézmény arculata (dizájn, plakátok, hirdetések)	2,00

Jegyzetek

- 1 A kutatás előkészítésében felhasználtuk Csákó Mihály, Gábor Kálmán, Kabai Imre, Somlai Péter, Pusztai Gabriella publikált kutatási eredményeit. Ld. irodalomjegyzék.
- 2 Az adatfelvételben közreműködött a Szegedi Tudományegyetem következő hallgatói: Erős Nóra, Faragó Attila, Gyürefi András, Jancsovcics Györgyi, Kislőrincz Tímea, Németh János, Perjesi Debóra, Szénási Anett és Szőke Tamás.
- 3 Árpád Gimnázium (Tatabánya), Bárdos László Gimnázium (Tatabánya), Bethlen Gábor Közlekedési és Közgazdasági Szakközépiskola (Budapest), Eötvös József Gimnázium (Budapest), Friedrich Schiller Gimnázium (Pilisvörösvár), II. Rákóczi Ferenc Fővárosi Gyakorló Közgazdasági Szakközépiskola (Budapest), Vendéglátó, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Középiskola és Szakiskola (Budapest), Lengyel József Gimnázium és Szakközépiskola (Oroszlány), Péch Antal Műszaki Szakközépiskola és Gimnázium (Tatabánya), Újpesti Két Tanítási Nyelvű Műszaki Szakközépiskola és Gimnázium (Budapest).
- 4 A kérdéssor alkalmazásra került az Ifjúság 2000, Ifjúság 2004 kutatásban.

Irodalom

- AZZOPARDI, A. – FURLONG, A. – STALDER, B. (2003): *Sebezhető ifjúság. Sebezhetőség az oktatásban, a munkavállalásban és a szabadidőben Európában*. Szeged: Belvedere Meridionale
- CSÁKÓ MIHÁLY (2004): Ifjúság egy átagoló társadalomban. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba [szerk.]: *Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben*. Szeged: Belvedere Meridionale, 11-14
- DU BOIS-REYMOND, M. (2006): Nem akarom még elkötelezni magam. A fiatalok életfelfogása. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.) (2006): *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere 279-300
- FÜSTÖS LÁSZLÓ - SZAKOLCZAI ÁRPÁD (1994): Értékek változásai Magyarországon 1978-1993. Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben. In: *Szociológiai Szemle*, 1994/1, 57-90
- GÁBOR KÁLMÁN (2008): Ifjúsági korszakváltás. Globalizáció – globalitás – lokalitás. In: *Csatlakozás az Európai Ifjúsági Térséghez 2.0* Szeged: EIKKA, 5-40
- INGLEHART, R. (1977): *The Silent Revolution*. Princeton: University Press
- KABAI IMRE (2006): *Társadalmi rétegződés és életese-mények. A magyar fiatalok a posztindusztriális korszakban*. Budapest: Új Mandátum
- KENNISTON, K. (2006): Az elkötelezetlenek. Az elidegenedett fiatalok az amerikai társadalomban. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba [szerk.] (2006): *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere
- KOPP MÁRIA – SKRABSKI ÁRPÁD (2008): Kik boldogok a mai magyar társadalomban? Kopp Mária [szerk.]: *Magyar lelkiállapot 2008: Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest: Semmelweis Kiadó, 25-42
- PUSZTAI GABRIELLA (2009): *A társadalmi tőke és az iskola. Kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra*. Budapest: Új Mandátum
- ROKEACH, M. (1968): *Beliefs, attitudes and values: A theory of organization and change*. San Francisco: Jossey-Bass
- SOMLAI PÉTER – BOGNÁR VIRÁG – TÓTH OLGA – KABAI IMRE (2007): *Új Ifjúság*. Budapest: Napvilág